

Γιώργος Σταματίου
Δρ Νεοελληνικής Φιλολογίας

Το Λαύριο, σταθερή πηγή ποιητικής έμπνευσης:
η *Ρήδατμη* του Νίκου Βουρλάκου
συναντάει το *Λαύριο* του Πάνου Παναγιωτούνη

ΕΧΩ ΤΗΝ ΤΙΜΗ και επωμίζομαι την ευθύνη να αναμετρηθώ με δυο «δύσκολα» ποιητικά δημιουργήματα πρόσφατης σχετικά παραγωγής που συμβάλλουν κι αυτά, το καθένα με τον τρόπο του, στην αισθητική και ηθική αποτίμηση του Λαυρίου.

Το ένα είναι του Νίκου Βουρλάκου κι έχει τον τίτλο *Ένα όνειρο για τη Ρήδατμη*, και τ' άλλο του Πάνου Ν. Παναγιωτούνη και τιτλοφορείται *Λαύριο II*.

Ο Νίκος Βουρλάκος είναι Λαυριογέννητος και Λαυριογενής ποιητής. Ότι έχει γράψει ως τώρα έχει ως πηγή έμπνευσης και ως σημείο αναφοράς το Λαύριο, το πραγματικό και το ιδεατό. Είναι επομένως θεμιτό να συγκεντρώνει το μελετητικό ενδιαφέρον των φιλόλογων και των κριτικών της ποίησης, όταν αυτοί θέλουν να καταπιαστούν με την ποιητική μυθοπλασία της Λαυρεωτικής Γης. Σε πλήρη ποιητική ωριμότητα ο ποιητής των «σκωριών και των λιθαργύρων», μπορεί να δοκιμάζει τις δυνάμεις του σε μια πιο ελεύθερη, χωρίς τους περιορισμούς της αυστηρής και άκαμπτης λογικής γραφή, που έχει κάτι από την αχαλίνωτη φαντασία, την ονειρική υπόσταση, τον παραληρηματικό τόνο και την αυτοματική αντίδραση της υπερρεαλιστικής ποίησης. Μιας ποίησης που οι αρμοί των σπονδύλων της δεν είναι στέρεοι και που οι λογικοί συνειρμοί είναι χαλαροί, όπως στο όνειρο. Μιας ποίησης και ενός ποιήματος που «τα νοήματα είναι χωρίς ειρμό», όπως θα παραδεχθεί και ο ίδιος, αλλά «ο μύθος ενιαίος» κι ας συντάσσεται σε «σκοτάδια και νήματα» μιας νοητικής ατραπού, όμοιας με τη στοά που κατεβαίνει, περίφοβος αλλά και εκστατικός, ο μεταλλωρύχος. Καταλαβαίνετε λοιπόν πόσο δύσκολο είναι για τον φιλόλογο που δουλεύει πιο πολύ με όργανο τον ορθό λόγο να συντονιστεί ψυχικά με τον ποιητικό δημιουργό και να αποκωδικοποιήσει τη σκέψη του.

Ο Βουρλάκος δεν είναι ένας απλός παρατηρητής, εικονολήπτης και εικονογράφος της ακμής και της παρακμής του Λαυρίου, αλλά ένας ευαίσθητος δέκτης

που βιώνει, κάποτε μάλιστα σπαραχτικά, ό,τι συντελείται γύρω του. Ανασύρω τώρα κιάλας και προβάλω έναν στίχο που συμπυκνώνει όλο τον βαθύ, απελπισμένο σπαραγμό του για την παρακμή (εκμηδένιση) της γενέτειρας:

Ου έδω σου, γενέτειρα, το κάλλος:

Κι είναι ο στίχος αυτός η επισφράγιση μιας οδυνηρής βεβαιότητας που, τις πιο πολλές φορές, εκφράζεται έμμεσα και υποδηλωτικά με τη σημειολογία του ονείρου, και, τις λιγότερες, άμεσα και απροκάλυπτα με κραυγές πόνου και απόγνωσης. Όλο το πολύστροφο ποίημα συναποτελείται από «θραύσματα» ενός ονείρου που άλλοτε παίρνει την υπόσταση μιας αναπόλησης γλυκιάς κι άλλοτε πάλι μεταλλάσσεται σε τρομακτικόν εφιάλτη. Ο ποιητής μετέχει στα «δρώμενα» του ονείρου, είναι μέσα στο όνειρο, υφίσταται τις συνέπειές του, συμπάσχει:

*Μαζί στο γκρεμνό στροβιλίζομαι
θα γεμίσω το πάτωμα θρύψαλα πορσελάνης,
θα σκορπιστώ*

*Η σκιά με το κίτρινο αδιάβροχο...
κάνει να φύγει. Χώνομαι μέσα της
– Σκιά με σκιά!
Είμαι ο ίδιος, τρομάζω*

Στο Ένα όνειρο για τη Ρήδατη περιέχεται και αποκαλύπτεται ολάκερη η προσωπική μυθολογία του ποιητή, είναι το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον της ζωής του, σε συνάρτηση με εκείνα του Λαυρίου, στην πιο αξεδιάλυτη ενότητά τους. Το ποίημα δεν αφηγείται, δεν έχει θεματική ανάπτυξη, αριστοτελική ενότητα τόπου, χρόνου και δράσης. Είναι η καταγραφή σκόρπιων αναμνήσεων, ασύνταχτων συναισθημάτων, ανεξέλεγκτων περιδινήσεων του νου, όπως γίνεται με τα όνειρα. Ο ίδιος ο ποιητής δηλώνει «αθεράπευτος ονειροπλάστης».

Στο ατέρμονο του ονείρου βυθίζομαι

Το ποίημα, στη ρεαλιστική, κοινωνιστική του διάσταση, είναι πιο πολύ άρνηση, παρά κατάφαση. Και δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι ανάμεσα στις έννοιες που κυριαρχούν είναι εκείνη της άρνησης:

Ποια άρνηση νομίζει θα γίνει κατάφαση;

ρωτάει ο ποιητής που γίνεται έτσι «Ιχνηλάτης της άρνησης».

Υποδορίως τώρα, σε μια τρίτη διάσταση, «κυλάει» ο εφιάλτης (αλλά και η έπαρση) της κατάδυσης του ποιητή-μεταλλωρύχου «στα σπλάχνα της λαυρεωτι-

κής γης» αλλά και η θαμπωτική θέαση των πολύχρωμων και πολύμορφων υπόγειων πετρωμάτων της. Ο ορυκτοθήρας εισβολέας και κρυσταλλοκυνηγός ποιητής, όταν δεν αισθάνεται τρόμο ή έπαρση, σπαράσσεται από τύψεις γιατί «εμίανε τη μήτρα της γης ατιμώρητα».

Επισημάναμε ήδη τη χαλαρότητα των αρμών του ποιήματος. Ωστόσο το όλο ποιητικό δημιούργημα δε μένει χωρίς συνδέσμους, ασπόνδυλο. Κι ένας τέτοιος σύνδεσμος, ο πιο ισχυρός, είναι η ερωτική λατρεία του ποιητή προς τη Ρήδατμη, που το επιστέφει και το καθιστά στη βαθύτερη ουσία του ένα ερωτικό ποίημα.

Αλλά ποια είναι η Ρήδατμη; Ας την αναζητήσουμε μέσα από τους στίχους του ίδιου του ποιήματος:

- Δε μου γέλασες, Ρήδατμη. Κρίμα
- Κόρη εφήμερου έρωτα,
θεραπαινίδα του πόθου, θυμάσαι;
.....
τρυφερά που με κοίταζες, Ρήδατμη!
Ευνοούμενη των θεών
- ... Μα πες μου,
ποιο έφηβο ξάφνιασμα,
άγουρο κύτταρο,
ποιο αγόρι αμούστακο, Ρήδατμη,
σ' έχει κιόλας ερωτευθεί;
- Μια ευχή μόνο μπόρεσα να κάνω
ο διάττων πριν πέσει
«Τη Ρήδατμη!»
των ελάτων τη Ρήδατμη. Των βουνών!
- Μα πάνω απ' όλα...
το κάτασπρο φόρεμα της Ρήδατμης,
απλωμένο στα νέφη,
προκλητικό, μισάνοιχτο, λινό
- Ρήδατμη
του ανενδοίαστου πειρασμού αρχιέρεια.
Εγώ ο σκλάβος των καλεμιών,
ο Τλήμων των ανδραπόδων,
ασπάλαζ
υπεδάφιων ρόδων... σε θέλω!
.....
Φως εκ φωτός η ομορφιά σου!
Βελούδο η λάβα. Σε θέλω.

– *Ρήδατμη, Ρήδατμη αύρα!*
 – *Σαν όνειρο, Ρήδατμη, ήρθες!*
Κι έφυγες σαν όνειρο
μιας άλλης εποχής.

Είναι λοιπόν η Ρήδατμη η ενσάρκωση της αιώνιας, της ιδανικής γυναίκας, η θεραπευτική του ανικανοποίητου πόθου του ποιητή; Ή μήπως είναι το σύμβολο της Λαυρεωτικής γης στην αυγή της, στο κοσμογονικό ξημέρωμά της; Είναι η ιδεατή γυναίκα ή το αρχαίο κάλλος του Λαυρίου; Όσο προχωράει κανείς στην εμπάθυνση του ποιήματος βεβαιώνεται πως είναι και τα δυο μαζί. Μέσα στη συνείδηση του ποιητή Γυναίκα και Γη ταυτίζονται.

Γη. Γυναίκα. Μπερδεύομαι
Χώμα. Γυναίκα. Σάρκα ή πέτρα
... δεν ξεχωρίζω.

Ο ποιητής, λατρεύοντας την εξιδανικευμένη Γυναίκα, λατρεύει τη γη της Λαυρεωτικής στην άσπιλη, αρχέγονη, οντολογική υπόστασή της, προτού βέβηλα ανθρώπινα χέρια «μιάνουν τη μήτρα» της. Κι όταν ονειρεύεται τη Ρήδατμη, είναι σα να ονειρεύεται το Λαύριο μιας άλλης εποχής. Κι όταν το όνειρο Ρήδατμη φεύγει, παίρνει μαζί του το όραμα ενός ιδεατού Λαυρίου που δεν υπήρξε παρά μονάχα στις ονειρικές αναπολήσεις του ποιητή. Κι ό,τι απομένει, ύστερα από την απόδραση του ονείρου είναι η σημερινή, σκληρή, πραγματικότητα.

Ο ουρανός γέμισε σύννεφα. Ακίνητα
βαλσαμωμένα πουλιά.
Ξέσπασε μπόρα. Μη λυπηθείς!
Τότε πόλη να κλάψεις! Όταν...
ο τελευταίος σου πήλινος έρωσ σκορπίσει
σε άπειρες φθαρμένες νιφάδες.
Σ' αμέτρητες στάλες πορφύρενις βροχής

«Τότε πόλη να κλάψεις», θα προσθέταμε εμείς, όταν η εκ πηλού Ρήδατμη θα θρυμματίζεται και θα λιώνει απολησμονημένη και δακρύνουσα στις αυλακίες της βροχής. Όταν θα σκοτωθεί για πάντα το όνειρο. Ο ποιητής, ήθελε δεν ήθελε, μας μετέδωσε κάτι από τη θλίψη και τη μελαγχολία του. Γιατί η θλίψη και τα συναισθηματικά της απότοκα είναι το κατ' εξοχήν ψυχικό στίγμα, τόσο στη *Ρήδατμη* του Νίκου Βουρλάκου, όσο και στο *Λαύριο* του Πάνου Παναγιωτούνη, όπως θα διαπιστώσουμε και κατά την ανάλυση του δεύτερου ποιήματος.

Ο λάκρο το ποίημα «Ένα όνειρο για τη Ρήδατμη» είναι ένας πελώριος καμβάς, όπου πάνω του έχουν κεντηθεί όλα τα ποιητικά πλουμείδια, αυτά που παλιά

λέγαμε καλλολογικά στοιχεία. Και το κέντημά τους έχει γίνει με βάσανο αισθητική, με πρωτοτυπία και τόλμη, στην προσπάθεια του ποιητή να υπηρετήσει το «ονειρικό» περιεχόμενο του ποιήματος. Αναφέρουμε κάποια απ' αυτά, όσο μας το επιτρέπει ο περιορισμένος χρόνος που έχουμε στη διάθεσή μας.

Ταυτίσεις, ταυτοπροσωπίες αλλά και ετεροπροσωπίες:

«Με τούτα τα τρόχαλα κάποτε, / ένα θα γίνω». Σου είπα» – «Η σκιά με το κίτρινο αδιάβροχο / κάνει να φύγει. Χώνομαι μέσα της / – Σκιά με σκιά! / – Είμαι ο ίδιος τρομάζω».

Καίριες προσωποποιήσεις (ανθρωποποιήσεις):

Η πόλη του Λαυρίου μετουσιώνεται σε «Αγία Αγαπημένη, σε Γη Μητέρα.

Ο βορνίτης (είδος μεταλλεύματος) σκορπάει τα φιλιά του

Πετρόεν πλάσμα

Οστά κεραίων

Ως αναδύοσυν ορθόβυζη (αναφέρεται στη Ρήδατμη των βουνών)

Κουπαστές καϊκιών με οικτίρουνε

Δάχτυλα ιστίων με μέμφονται

Με γέλασε το όνειρο

Οι πρώτες ψιγάλες σφαδιάζουν στην ασφαλτο

Λάτρεψα το μελανό σημάδι της σκωρίας / στο λαιμό σου

Η μήτρα της Γης

Αμίλητα τ' αγάλματα των βράχων

Οδύρεται ο σχιστόλιθος

Οιωγές βαρέων μετάλλων

Αφηρημένες βαδίζουν οι λέξεις

Αχτίδες γυμνόστηθες δε γνωρίζουν ντροπή

Τραγουδάει στους όρμους ο φλοίσβος του κύματος

κ.λπ.

Παρομοιώσεις:

Ήρθες με σώμα ολόγυμνο ... σαν αμαρτία

Κόκκινα στη δύση τους νέφη

σαν μήλα καραμελωτά

Νέφη απαλά ζαχαρώδη σαν το μαλλί της γριάς

Οι γλάροι (όμοιοι) ασβεστωμένοι σταυροί

Το φιλί σου σαν παπαρούνα στο χιόνι

απόμακρα και βιαστικά σαν τον διαβάτη που φεύγει

... σαν το χιόνι που δείχνει το πουθενά

κι έμεινε τέλος επώδυνος ο καϋμός...

σαν όξος, σαν οίκτος, σαν Έρωσ, σαν αίμα
 σκόρπια φύλλα μαραμένα ... σαν αποσιωπητικά
 Κι έφυγες πάλι (Ρήδατμη) σαν όνειρο

Μεταφορές:

Λευκές παρυφές των κροτάφων
 σοκολατένια αυγά επωαζόμενου πόνου
 (διπλή μεταφορά)
 Κεντητά παραπετάσματα σιγής
 κρύσταλλο γέλιο μάλαμα ηώς
 (διπλή μεταφορά)
 Κύλησεν ο χρόνος και κυλάει
 στεγνό ποτάμι ανερμήνευτο
 ζάρα κατιούσα στην παλάμη
 Οι λεπίδες των χελιδονιών
 κέρνα δάκρυα της γαζίας
 Σφίγγει το μήλο της εφηβείας της, προτού το γευτεί

Ζεύγη αντιθετικών εννοιών:

Θα μοιραστώ ανάμεσα
 στην «εντροπή» και στην *αρμονία*
 Δάκρυα κι άστρα
 κραυγή των χρωμάτων – σιγή των σκιών
 τα συν και τα μείον της ζωής μου
 σαν παπαρούνα στο χιόνι

Οξύμωρα:

γλυκύτετη πληγή
 αλάβαστρα αιθερικά
 άκαμπτη σκίαση
 το ομιχλώδες διερράγη
 το πέραν οικείο
 χωματίνες χορδές άρπας
 κυρτωμένος γηραλέος εραστής
 στεγνό ποτάμι
 ο εν δυνάμει αδύναμος
 ρόδινο ρίγος
 καμπάνες σιγούσες
 ακίνητα βαλσαμωμένα πουλιά
 κ.λπ.

Παρηγήσεις:

έσπερον σπέρμα
ντρίλινο παντελόني
Τρίτωνος τριαινοφόρου
άδειων οδών
νύχτα ανίας και αναμονής
πώς να γείρω στη γύρη της άνοιξης
στα ρείθρα του ύπερου
ροή ρητινών
στη χοάνη του χάους
όργια αήθων ηθών

Ιδιαίτερη τέλος αναφορά πρέπει να γίνει στην εικονογραφία του ποιήματος. Ολόκληρο είναι ένα πελώριο σκηνικό, επίγειο και υπόγειο, του εδάφους και του υπεδάφους. Υπάρχουν εικόνες πραγματικές, μεταφερμένες από την πραγματική όψη του Λαυρίου, και εικόνες φανταστικές που υπάρχουν μονάχα στη φαντασία του ποιητή. Η εικονοπλασία είναι τολμηρή και στο μεγαλύτερο μέρος της εύστοχη. Δίνω μερικά παραδείγματα και με την παράθεση αυτή κλείνω την ανασύνθεση του ποιήματος που κατ' ανάγκην έμεινε ελλιπής και περιορισμένη στις γενικές γραμμές του:

– Πέφτοντας (το τριαντάφυλλο) φύλλα ηδονικά γέμισεν ο αέρας

– Ξημέρωνε νωρίς απ' τη Μακρόνησο.

Αλάβαστρα αιθερικά και αιματίτες.

Ριμπάρια. Ανάφλυστος. Σούνιον.

Μπλε πελαγίσιο, βαθύ.

– Πετρόεν πλάσμα. Χους ειμί. Μόριον ένα.

Στο γάντζο του φεγγαριού κρεμάω

λάμπα μεταλλευτή. Πέφτουνε τότε

στραφταλίζοντας, σκόνες επάργυρες

στους γυρτούς φανοστάτες.

Και στους ώμους των ανθρώπων πέφτουνε

φωτίζοντάς τους...

– Κοιλάδα. Ανυδρος τόπος. Πρωί.

Ο κεγρεών του Πανταίνετου,

τα συντρίμια των «πλυνηρίων» και 'γω

να σπαράζω

στην πίκρα του τέλειου όπου έφυγε

αφήνοντας το επίχρισμα των δεξαμενών

και των λουτρώνων.

– Κοίτες παντού.

Ασημούχων αιμάτων κατάκλυση.
 Ως τη βαθύτερη αρτηρία μου φτάσανε
 οι χαρακιές
 των ρηγμάτων σου.
 Αστραπές, ακροκέραυνες λάμπεις,
 βαρεία χοντροπάπουτσα, κι ύστερα...
 μπάζα, αζίνες, ορύγματα.
 Γέμισεν ο τόπος ορύγματα. Σκάλες.
 Υπογείων τριγμών η κατήφεια.
 Η κουστωδία των υποστυλωμάτων.
 Οδεύω αργά διερχόμενος
 διά μέσου στοών
 κυανών σταλαγμάτων ψευδαργύρου Στυγός.
 Μιαίνω τη μήτρα της γης ατιμώρητα.

Το *Λαύριο II* του Πάνου Παναγιωτούνη είναι ποίημα oligότερο βιοματικό από τη *Ρήδατη*. Ο ποιητής δεν καταδύθηκε στα σπλάχνα της Λαυρεωτικής γης, δεν έζησε το σκοτάδι και τον φόβο των «σκληρών» στοών. Πιο πολύ τις φαντάζεται, όπως σχεδόν όλοι μας, παρά τις περιγράφει με την ακρίβεια ενός μεταλλωρύχου, όπως είναι ο Βουρλάκος. Γι' αυτό περιορίζεται σε απλές αναφορές, πιο πολύ «εικονογραφεί» την πόλη του Λαυρίου και τη Γη που την περιβάλλει, αποτυπώνει την ερημιά, τη μοναξιά και την απόγνωση των κατοίκων της.

Η όλη ποιητική συλλογή είναι ανάπτυξη των παρακάτω στίχων από το «Λαύριο» του Γιώργη Σαραντή, που κι αυτό είχαμε την τιμή να παρουσιάσουμε σε μιαν από τις πρώτες επιστημονικές συναντήσεις της Νοτιοανατολικής Αττικής.

*Η κιβωτός της πόλης πλέει σε δάκρυα.
 Η ερημιά κρύνει στ' ακρογιάλι.
 Κι ο δρόμος πετροβόλησε τα τζάμια μας
 με μια κραυγή που σήκωσε απ' τη λάσπη*

*και τα παιδιά
 πότε θα τραγουδήσουν τα παιδιά μας.*

Η σπαρακτική κραυγή του Σαραντή που έζησε, μεταπολεμικά, όλο το δράμα της παρακμής και της φτώχειας του Λαυρίου:

*και τα παιδιά
 πότε θα τραγουδήσουν τα παιδιά μας*

αντιχτυπιέται βαθιά στην ψυχή του Παναγιωτούνη και γίνεται βασικό ανάπτυγμα και μοτίβο, παραλλαγμένο βέβαια, της δικής του «λαυρεωτικής» ποίησης. Έτσι στο ποίημα «Ο ήλιος έδυσσε» διαβάζουμε για τα «πρόσωπα των παιδιών που ωχρά κι αγέλαστα / κοιτούν τους θύσαννους / των νερών στις άκρες του γιαιλού». Στον Σαραντή τα παιδιά δεν τραγουδούν, στον Παναγιωτούνη τα παιδιά κοιτούν τους αφρούς των κυμάτων με ωχρά και αγέλαστα πρόσωπα. Τραγούδι και γέλιο είναι εκφράσεις μιας ξέγνοιαστης και ευτυχισμένης ζωής. Στέρεμα τραγουδιού και απόρριψη γέλιου υποδηλώνουν τη στέρηση και τη δυστυχία.

Στο ποίημα «Οι φωνές των παιδιών» ο ποιητής μας καθιστά προσεκτικούς στη φροντίδα των παιδιών. «Έγνοια μας τα παιδιά κι οι ξινούλες / τους φωνούλες» (ένα παιδί με ξινή φωνούλα δείχνει να υποφέρει και θέλει φροντίδα και προστασία).

Στο ποίημα «Δοχή της πόλης» «τα παιδιά φυτεύματα του έρωτα / άλλοτε, τώρα ζουν σκιές από το / παρελθόν, οδοιπορούν στην αλγία της σιωπηλής πόλης». Στον «Αιώνα» πάλι τα παιδιά, κινούνται και ζουν «στην οσμιά του σκότους». Στο «Λάμπα θυέλλης» τέλος διαπιστώνουμε όλο πίκρα, όπως ο ποιητής, «άλλοτε η χαρά / Τώρα έωλο το μπλε στα μάτια των τρωτών κοριτσιών».

Τα δεκαέξι ολιγόστιχα ποιήματα της συλλογής *Λαύριο II* είναι ισάριθμες κραυγές απόγνωσης και διαμαρτυρίας για την ανεργία που ξέσπασε και την αναδουλειά που απλώθηκε στο Λαύριο του 1991, ύστερα από το κλείσιμο των εργοστασίων. Από το φοβερό φθινόπωρο του '91 και τον αγώνα επιβίωσης που έκανε ο λαός της εργατοπολής είναι εμπνευσμένη και η ποιητική συλλογή του Νίκου Βουρλάκου *Τις ημέρες εκείνες* (ποιητικό χρονικό της αναδουλειάς, της πείνας και των δακρύων).

Ο Παναγιωτούνης εξακτινώνει το κοινωνιστικό ενδιαφέρον του και επιθέτει τη θλιμμένη και γκρίζα ματιά του σε συγκεκριμένα σημεία της «πτωσίας» και «αλγίας» πόλης. Κάτω από ένα λυρικό περίβλημα βαριανασαίνει η ρεαλιστική αποτύπωση της παρακμής, και η κρούστα της πλούσιας εικονοπλασίας αδυνατεί να κρύψει την ασχήμια και τον πόνο. Ο ήλιος δύνει και σκορπάει το γκρίζο χρώμα του στα αγέλαστα πρόσωπα των παιδιών, ενώ οι γλάροι, όμοιοι με λευκές ιερογραφίες κρώζουν θλιμμένα πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας («Ο ήλιος έδυσσε»). Έξοχος συνδυασμός λυρισμού και ρεαλισμού, ρεαλισμού περασμένου μέσα από τα μαγικά φίλτρα του ποιητικού λυρισμού. Η πόλη, πελώρια αρχαία σταφυλή, είναι γεμάτη σκληρές στοές που σκορπούν θλίψη, η παλίσροια του φωτός ακουμπάει πένθιμα πάνω στα ερείπια, κι ο χρόνος ήταν κάποτε (όχι τώρα) υφαντουργός της χαράς («Σταφυλή αρχαία»). Τα φοινικόδεντρα της πόλης «νοσταλγούν την παλαιάν πτυχή / του φωτός, που διαπερνούνε τις ίνες τους». Ενώ κάτω από τον πυρίμορφο ήλιο οι εργάτες μένουν χωρίς ψωμί, έχοντας την έγνοια της καθημερινής αβύσσου («Οι παλιές πυρκαγιές»). Το καθετί εκβάλλει στην πλευση της θάλασσας, αλλοτινές χαρές, τα τωρινά δάκρυα, ο φλοιός της πείνας και το αβέβαιο πεπρωμένο. Η πάλοι ποτέ ένδοξη πόλη, τώρα αρέσκεται στη σιωπή και στην απαντοχή του θανάτου («Εκβάλλουν»).

Οι μέρες που άλλοτε σκόρπιζαν τη χάρη τους, τώρα εναλλάσσονται με το φράγμα των νυκτών κάτω από την απειλή της λόγχης της ανέχειας. Ο καιρός είναι ανθισμένος, γεμάτος όμως πίκρα και φυσικά οι φωνούλες των παιδιών είναι ξινούλες («Οι φωνές των παιδιών»). Το ίδιο πάντα μοτίβο: Μέσα σ' ένα πλαίσιο ομορφιάς φυσικής, η ασχήμια της στέρησης και της ανέχειας. Μέσα στη ζωή, ο εν σπέρματι θάνατος. Τα παιδιά, φυτεύματα και λουλούδια του έρωτα, έχουν γίνει σκιές που οδοιπορούν μέσα στον πόνο της σιωπηλής πόλης. Και τα όνειρα των ανθρώπων έχουν συρρικνωθεί σ' έναν πρωινό καφέ και σ' ένα γεύμα του μεσημεριού («Δοχή της πόλης»). Τα καταπράσινα δάση πλαισιώνουν μια πόλη θλιμμένη, τα καρποφόρα δέντρα είναι φορτωμένα με πικρούς καρπούς και η άλλοτε ωδική πόλη ή μένει σιωπηλή, ή ηχεί σαν χαλκείο πείνας («Οι σιωπηλές ώρες»). Πάντα η συνύπαρξη της αλλοτινής χαράς και της σημερινής θλίψης που εκφράζεται μέσα από αντιθετικά ζεύγη εννοιών. Η χαρά εκφράζεται με την κίνηση, το τραγούδι, το γέλιο, το φως (ασπείρον, φεγγερό ή κρυμμένο στα υψηλά δώματα των σύγνεφων) και η θλίψη αποδίδεται με την ακινησία, όμοια μ' εκείνη του πολιορκημένου Μεσολογγίου στους «Ελευθέρους Πολιορκημένους» του Διον. Σολωμού, τη σιωπή, τη συνοφρύωση, το σκοτάδι και την έλλειψη φέγγους.

*Σιωπηλή πόλη – ωδική πόλη
ο χρόνος του χθες υφαντουργός της χαράς –
η εγκαρτέρηση του σήμερα, υφαντουργός της σιωπής
Εκεί όπου έλαμψε το ασήμι, η αλουργίδα του αργύρου,
τώρα γυρίζουν οι σκιές των προγόνων
(«Οι κάπηλοι»)*

Θα μπορούσα να συνεχίσω με ανάλογα παραδείγματα για πολύ ακόμη. Ωστόσο είμαι υποχρεωμένος να σταματήσω εδώ, για να μείνει χρόνος και για την επισημάνση και άλλων στοιχείων.

Το κοινωνιστικό στοιχείο είναι πιο έντονο στο *Λαύριο II* του Παναγιωτούνη απ' ό,τι στο *Ένα όνειρο για τη Ρήδατμη* του Βουρλάκου. Εκεί είναι πιο συγκαλυμμένο, πιο υποδηλωτικό. Εδώ, ίσως και κάτω από την επίδραση, ιδεολογική και συναισθηματική, του Γιώργη Σαραντή, ξεπερνάει τον τύπο των κοινωνιστικών παρεμβάσεων και παίρνει τον χαρακτήρα μιας κοινωνικής διαμαρτυρίας, με αποδέκτες τον αιώνα μας «άρεσκο τραυματία, ψυχρό ματωμένο στη δοξία του», την Κοινωνία στο σύνολό της και τους εκπροσώπους της Πολιτείας («Τιμωρείται με άλλακτο πόνο η αδιαφορία»), ακόμη και τους ίδιους τους ποιητές που κινούνται απαθείς στους σκονισμένους δρόμους και ακολουθούν «σταλιά σταλιά το θρήνο». Για την απάθεια και τον εξωπραγματισμό των ποιητών μας μιλάει και ο Βουρλάκος στη «Ρήδατμή» του: «Κι οι ποιητές; Παράταιροι. Αλαφροϊσκιωτοι. Και μόνοι!»

Κάποιος ιδιαίτερος λόγος πρέπει να γίνει και για τον τρόπο που ο Παναγιωτούνης αντιλαμβάνεται τον χρόνο. Είναι ο χρόνος του χθες, φορέας χαράς, χάριτος και λάμψης, που έχει τη γοργότητα των περιστρεφόμενων ενιαυτών, και ο ακινητοποιημένος χρόνος του σήμερα που συμπυκνώνει τη θλίψη και τη σιωπή. Ημπορεί όμως ο χρόνος του χθες για το Λαύριο να αντιπροσωπεύει, έτσι γενικά κι αόριστα, μέρες ευημερίας, ο αιώνας όμως που φεύγει υπήρξε η «πηγή του άπρακτου λόγου», δηλ. των υποσχέσεων που δεν τηρήθηκαν, των ελπίδων που τελικά διαψεύστηκαν, της αλήθειας που δεν ειπώθηκε ή ειπώθηκε μισερή, γι' αυτό πρέπει «ο αιώνας αυτός, πτώσια και όλεθρος, να απέλθει, να απέλθει» («Ο αιώνας»). Ο ποιητής εξορκίζει και αποπέμπει τον αιώνα που φεύγει. Και ο Βουρλάκος στη «Ρήδατμή» του θα μιλήσει για «ξέγνοιαστα» (γρήγορα) χρόνια και για τη νύχτα της ανίας και της αναμονής. Θα μιλήσει όμως και για τον κατακερματισμένο χρόνο της ιστορικής εξέλιξης του Λαυρίου, έχοντας μια πιο δραματική αίσθηση της ροής του χρόνου και της φθοράς που συνεπάγεται αυτή:

*Διάσπαρτοι σπόνδυλοι αιώνων. Υπολείμματα,
κατάτμηση περιστρεφόμενων ενιαυτών*

Μορφολογικά το «Λαύριο II» του Πάνου Παναγιωτούνη παρουσιάζει τον ίδιο πλούτο εικόνων, μεταφορών, παρομοιώσεων στον τύπο των κατηγορηματικών μετοχών, προσωποποιήσεων, αντιθέσεων κ.ά. Εμπεριέχει όμως και μια πληθώρα νεοπλασιών που, κατά τη γνώμη μου, δε βρίσκουν πάντα τη γλωσσοπλαστική και νοηματική δικαίωσή τους μέσα στα ποιήματα της συλλογής.

Τέτοιες νεοπλασίες και τέτοιοι νεολογισμοί είναι η αφαίρεση (παράλειψη) του πρώτου συνθετικού στις σύνθετες λέξεις, όπως βύσσου αντί αβύσσου, δοχής αντί υποδοχής ή αποδοχής, ανθής αντί ευανθής ή πολυανθής, δοξία αντί φιλοδοξία, άρεσκο αντί φιλάρεσκο κ.λπ., η αντικατάσταση του πρώτου συνθετικού με άλλο, κυρίως όταν πρόκειται για προθέσεις (επι-σπούδαστος αντί περι-σπούδαστος), η αλλαγή γενών, όπως ο άμιλλος αντί η άμιλλα, η αλγία αντί το άλγος, ο έργος αντί το έργον, η σκόπελος αντί ο σκόπελος, ο σκόπελος βράχος, οι μέρες δοτήρες της χάρης αντί μέρες δότριες της χάρης κ.λπ. Υπάρχουν και άλλοι νεολογισμοί τους οποίους παραλείπουμε λόγω έλλειψης χρόνου.

Αυτές οι λεκτικές αναπλάσεις δίνουν βέβαια μια νέα γλωσσική (και ηχητική) αίσθηση στο στίχο, συμβάλλουν σίγουρα στη μουσικότητα και ευρυθμία του, αντιστρατεύονται όμως στην κατανόηση του νοήματος. Γιατί κάθε λέξη έχει το αντίκριμά της σε νοηματικό περιεχόμενο, είναι σύμβολο εννοίας κοινώς αποδεκτής. Οι νεολογισμοί του Παναγιωτούνη είναι σύμβολα εννοιών και έχουν έναν φόρτο νοηματικό που βρίσκεται μονάχα στη συνείδηση του ποιητή ή στις συνειδήσεις κάποιων ακόμη αποδεκτών της ποίησής του που είναι συντονισμένοι νοηματοδοτικά μαζί του.

Βέβαια η πρόθεση του ποιητή-γλωσσοπλάστη είναι φανερή. Να «ανατρέψει» μια γλώσσα κοινής χρήσης, δοτή, φθαρμένη, συμβατική, και στη θέση της να τοποθετήσει έναν άλλο γλωσσικό κώδικα πιο προσωπικό, ολιγότερο ή καθόλου εφθαρμένο, ένα επικοινωνιακό σύστημα πιο πρωτότυπο. Επισημαίνει σχετικά και η φιλόλογος-θεατρολόγος κ. Ντίνα Ζηροπούλου: «Ο Π. Παναγιωτούνης, όπως άλλωστε και κάθε ποιητής, ξεκινά την επικοινωνία του, έχοντας ως όργανο μια γλώσσα ισοπεδωμένη, αποστεωμένη συνήθως απ' τη χρήση, διαμορφωμένη, έτοιμη, δοτή, συμβατική και καταφέρει να την αποσυμβατικοποιήσει, να της δώσει δικό του προσωπικό τόνο και να επιτύχει στην προσωπική του επικοινωνία με τον αναγνώστη. Με το παιχνίδι κυριολεξίας-μεταφοράς, την έξυπνη χρήση της ετυμολογίας των λέξεων, τη σκόπιμη αμφισημία και τις νέες τολμηρές λεξιλογικές και συντακτικές συχνά δημιουργίες, ο λόγος του αποκτά δική του προσωπικότητα». Οι γλωσσοπλαστικές επινοήσεις του Παναγιωτούνη στο «Λαύριο II» είναι κάτι σαν τα τεχνήματα που *κνηγούν τ' αγόρια*, για να χρησιμοποιήσω ένα δικό του στίχο.

Ανακεφαλαιώνω: «Ένα όνειρο για τη Ρήδατμη» και «Λαύριο II», ποιητικές δημιουργίες δυο ποιητών με διαφορετικές καταβολές, ψυχοσυνθέσεις και βιώματα, συναντώνται στην αρνητική, γκριζα, αποτύπωση του Λαυρίου της τελευταίας δεκαετίας του 20ού αιώνα, που το σφραγίζει η ανεργία, η στέρηση, η απόγνωση για την επιβίωση στο παρόν και στο μέλλον. Και στα δυο ποιήματα υπάρχει μια στιλπνή εικονοπλασία κι ένας εύχαρις λυρισμός που δεν αποσκοπούν στο να αποκρύψουν την αγωνία των ποιητών για την παρακμή της πάλαι ποτέ ένδοξης πόλης της μεταλλωρυχίας και τη σημερινή εξαθλίωση μεγάλου μέρους των κατοίκων του. Στον Βουρλάκο η λυρική πνοή του ποιήματος συνδυάζεται με τον συμβολισμό του ονείρου, ενώ στον Παναγιωτούνη έχουμε συνδυασμό του λυρικού με το ρεαλιστικό στοιχείο. Οι κοινωνιστικές παρεμβάσεις είναι υποδηλωτικές στη «Ρήδατμη», πιο σαφείς και πιο οξείες στο «Λαύριο II», όπου, όχι σπάνια, παίρνουν τον χαρακτήρα κοινωνικής κατακραυγής και διαμαρτυρίας.

Και τα δύο ποιήματα, πέρα από την τολμηρή και καιρία ή μεταφορική χρήση εικόνων, είναι γεμάτα από όλα εκείνα τα εκφραστικά στοιχεία, προσωποποιήσεις, παρομοιώσεις, αντιθέσεις, αμφισημίες, οξύμωρα, υπερβατά κ.λπ. που καθιστούν ένα ποίημα αληθινό κόσμημα του λόγου. Επιπλέον στον Παναγιωτούνη επιχειρείται μια γλωσσική και λεκτική ανατροπή και μετάλλαξη, η χρήση ακραίων νεολογισμών, το πλάσιμο μιας νέας ποιητικής γλώσσας που, κατά τη γνώμη μας, δεν βρίσκει πάντα την αισθητική και νοηματική της δικαίωση αλλά παραμένει πιο πολύ στο στάδιο ενός γλωσσικού πειραματισμού.